

Kövér György (történész, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék)
Az orális történelem három paradoxona

Aki valaha interjúzni kezdett, előbb-utóbb beletanult. Ha volt érzéke hozzá, s volt kitől ellesni a fogásokat, hamarosan rájött a dolog ízére. De a pragmatika ismeretében is megszenvedjük az elméleti felkészülés foghíjait. Nincs ez másképpen a szóbeli visszaemlékezésekre alapozott történetírással sem („orális történelem”). A műfajjal való gyakorlati vívódás néhány lepárolt tapasztalatát szeretném megosztani a folyóirat szerkesztőin keresztül az olvasókkal. Hogy megfelelhessenek a terjedelmi kívánalmaknak, tömören, pontokba szedve kiemelek három, szerintem alapvető problémát, bár bizonyára jóval több is akad.

1. Individuális, avagy társas jelleg, az úgynevezett „ki beszél” probléma

Az interjúkészítés aktusakor minimum ketten vannak jelen, audiovizuális felvétel esetében az operátorral együtt hárman. S ha a beszélőn kívül az ott levők egyike csak kérdez, tehát aktív, a másik csak rögzít, tehát passzív, a szituáció maga akkor is kiváltja a nekik megfelelni akarás kényszerét. Ráadásul többnyire a kérdező keresi fel a lehetséges interjúalanyt, s ritka kegyelmi pillanat, amikor az emlékeit feleleveníteni kívánó jelentkezik, esetleg egy korábbi, elutasított kérdés után, hogy „gyónni” akar. De ez sem véletlen, akár történelmileg – kívül –, akár személyesen – belül – „jött el az idő”. Az interjúkészítés eredeti beszédhelyzetében többnyire nem az elbeszélő, hanem a kérdező dönti el, hogy mire lesz jó az adott emlékezés. Azzal, ami iránt érdeklődést mutat, s főként azzal, amilyen kérdező stratégiát követ. Most csak a két szélső példát véve: irányítja-e kérdéseivel az interjúalanyt (tudja, hogy mit akar hallani), vagy szabad folyást enged a másik gondolatainak. Az első esetet (Hanák Gábor szavajárásával: „nótafa típusú interjú”) könnyen felismerhetjük arról, hogy már-már hosszabb és dúsabb a kérdés, mint a válasz. A kérdező tudja, hogy mit akar hallani. Persze az sem kizárt, hogy a kérdezőnek is vannak emlékei, tehát ő is lehet autentikus, de valljuk be, többnyire nem ez a helyzet. A második esetben közöljük ugyan előzetesen, hogy miről szól majd a beszélgetés, de mivel azt akarjuk elsősorban elemezni, ahogy az illető felépíti, megkonstruálja a történetét, legfeljebb a végén illik visszakérdeznünk egy-két dologra (lásd többek között Gabriele Rosenthal technikáját). Ebben az értelemben az interjúkészítési pragmatikában szinte kódolva van, hogy majdan mire lesz használható a rögzített elbeszélés. Elemezhetnénk akár pusztán a feltett kérdéseket is. Persze az interjúalanyokat sem kell féltetni, nekik is megvannak a maguk eszközei. Például a hiányzó, az el nem mondott mondatok. Egyfelől amit az interjúkészítőnél ismertnek tételez az alany, arra legfeljebb utal (talán mert már többször beszéltek róla), de lehet, hogy azt sem. Másfelől arról sincs tudomásunk, amit elken vagy egyenesen elhallgat. S vagy felkészületlenségből, vagy csak figyelmetlenségből nem vesszük észre, máris lehet, hogy sikerült megörökítenünk a hiányt. S bár folyamatinterjúnál még visszamehetünk, visszakérdezhethetünk, de mindnyájan tudjuk, hogy ez mégsem ugyanaz. A kérdésekben, a visszakérdezésekben már eleve benne rejlik egyfajta értelmezés. Tehát ki is beszél, vagy inkább kik beszélgetnek?

2. Konverziók és redukciók (kép, hang, szöveg)

Abban a pszichológusok és emlékezéskutatók sem értenek egyet, hogy materializálódik-e valamilyen formában az emlék, vagy csak a kódja manifesztálódik a semmiből, amikor felidéz-

zük. Abban inkább konszenzus látszik, hogy az emlék valamilyen képi formában tárolódhat. Tehát amikor „felelevenítjük” emlékeinket (halottak lennének?) és elbeszéljük, konverziót hajtunk rajtuk végre: emlékképből történetet konstruálunk. Ilyenkor tulajdonképpen feltöltjük és dinamizáljuk a kontúrok adta kereteket. Ám ezt a fázist aztán a redukciók több szakasza követi. Már az emlékezés rögzítésekor elveszhet az információk egy része, különösen, ha csak magnetofonos interjút készítünk. A mimika és a gesztusok például mindenképpen. Pedig egy finom mozdulat vagy grimasz sokszor épp a ki nem mondott szavak, mondatok helyét jelöli. A redukció természetesen az audiovizuális alakban rögzített interjúknál is bekövetkezik, csak később, amennyiben azokat legévelt változáttá alakítjuk és ilyen formában használjuk. Mondhatnánk akár, hogy az interjúalany védelmében iktatjuk ki a nyekergéseket, „ö-zéseket”, szüneteket (pedig a csend is milyen beszédes lehet). Interjúk kiadásra szerkesztésekor meg egyenesen értelmessé stilizáljuk a nehezen követhető mondatokat. Most nem beszélve arról, hogy a gépíró vagy a szerkesztő félreérti (mert értelmezi) a neveket, szavakat, cselekedeteket. A lejegyzésnek, szerkesztésnek, közlésnek ugyan megvannak a műhelyszabályai, de más a műhelyekben divó gyakorlat, s megint más egy publikált oral history kötet. A szerző ott már nemcsak beszélgetőtársa az interjúalanyoknak, hanem szerkesztője is a lejegyzett szövegnek, s nemcsak egy szövegen belül, hanem különböző szövegek között is. Nemcsak kérdez és átír tehát, hanem tematizál, sőt sifíroz is. Hosszú bevezetőben vagy utószóban átadja a szövegekkel együtt az olvasónak az értelmezés kulcsát. A többször megszürt, konvertált, szerzői szempontok szerint redukált forma kanonizálódik. De vajon az eredeti interjúk alapján újraírható-e még ugyanaz másként?

3. A források parallelizmusa

Amint tapasztaljuk, az eredetileg orális forrásból is előbb-utóbb írott (rögzített) szöveg lesz, már ha azt akarjuk, hogy fennmaradjon. Ha csak redukció árán lehet archiválni, akkor ki meri azt mondani, hogy ne tegyük? Írott formában már az orális történelem sem olyan új dolog, ha beszámítjuk, hogy a régebbi források legnagyobb része is az oralitásba gyökerezett. Gondoljunk csak a tanúvallatási jegyzőkönyvekre vagy a lejegyzett prédikációkra. Persze a lejegyzés technikája (gyorsírás, hangfelvétel, videofelvétel stb.) sokat tökéletesedett az évszázadok során, bár sokszor épp a forrástermelők érdekei dolgoznak a technikai fejlődés ellen. Gondoljunk csak a miniszteri értekezletek magnetofonos rögzítése körüli polémiaakra, vagy a máig élő bírósági gyakorlatra, ahol nem a felek vallomását veszik magóra, hanem a bíró foglalja össze a hallottakat, s ha nem pontosan teszi, a kifogásra – személyes élményem szerint – azt a nem éppen teoretikus érvet kaphatjuk válaszként: „nem vagyok én filozófus!” Ráadásul, ugyanarról a történésről többféle, írott és orális forrás állhat rendelkezésre (bár mint látjuk, idővel majdnem minden írott mezbe öltözik). S többféle forrás esetén máris felvetődik a melyiknek higgyünk kérdése. Az írottak vagy az elbeszéltek? Valójában a régebben rögzítettnek vagy a frissen gyűjtöttnek? Még akkor is dilemma előtt állunk, ha nem a „mi is történt valójában” faktikus kérdését akarjuk megválaszolni az interjúk segítségével. (Mondjuk, nem arra keressük így a választ, hogy ki és honnan lőtt a parlamentnél 1956. október 25-én.) Azonban, amennyiben a melyik forrás elbeszélése „valószínűbb”, mert „valószerűbb” kérdését nem tesszük fel módszeresen, akár le is mondhatunk a történelmi mesterség címeréről, ha meg nekirugaszkodunk megválaszolásának, máris belesétáltunk abba a csapdába, hogy valamelyik forrásunkat pusztán rögzítési technikája és régisége alapján

nyilvánítjuk különbnek a másiknál. S bizonyára nem véletlen, hogy a bírósági gyakorlatból származik az „arany szabály”, hogy ha három forrás egyféleképpen állít valamit, akkor az már valószínűleg úgy is volt, amit jómagam az orális historikus krédójaként az Oral History Archívum (OHA) egykori alapítójától, Hegedűs B. Andrásról hallottam először. Persze a törvények ismerete még senkit sem mentett meg az eredendő büntől. Vagy azt is mondhatjuk némi malíciával, hogy kisebb baj három téves visszaemlékezés révén ténynek lenni egy történelemkönyvben, mint három hamis tanú által életfogytig börtönbe kerülni. Ez azonban semmit sem változtat azon, hogy mind a történet, mind az ítélet írva legyen.

Lányi Gusztáv (pszichológus, ELTE TáTK Szociálpszichológiai Tanszék)
Az elbeszelt élettörténetek szociálpszichológiájáról
– vázlatos gondolatok az oral historyről –

Előszó
(szubjektíven)

Miben látom a szóbeli történeti források jelentőségét a saját kutatásaim tükrében? – ez a kérdés ágaskodik a szemem előtt heverő egyik jegyzetlapomon. Udvarnok Virág, kedvenc tanítványom, szembesít ezzel a problémával. El-eltolom magam elől a figyelmeztető jegyzetlapot, pedig már a válaszra kapott határidő is régen lejárt.

Az egyetemi oktatás agyszikkasztó pedagógiai robotja közben is sokszor jut eszembe sürgető erővel ez a kérdés, ám valójában nem azért kerekedik elő belőlem nehezen a válasz, mert agyam (már) szikkadt – talán még nem –, hanem azért, mert túlságosan szerteágazó, szinte szabadasszociáció-szerű indázással tolnak fel bennem a gondolatok, s ezeket kellene „rendeznem”.

Hát tegyünk most erre kísérletet!

Oral history és/vagy elbeszelt élettörténet

Először is a kérdést szeretném pontosítani, vagyis inkább a magam számára olyan jelentés-árnyalattal bővíteni, amely megkönnyíti a választást.

Azt gondolom, hogy az *oral history* nem csak „szóbeli történeti forrást” jelent(het) – jelentheti az *elbeszelt élettörténetet* is.

Az az árnyalatnyi, de mégsem elhanyagolható különbség, ami a „szóbeli” és az „elbeszelt” történet között van (lehet), megnyithatja előttünk az interaktív, a jelen idejű és szemtől szembeni kommunikatív téren túli, de még a személyes életvilágba ágyazott individuális és kollektív emlékek világát is.

Az elbeszelt élettörténetek szociálpszichológiai megismerése:
oral history – és pszichobiográfia, pszichohistória és történelmi szociálpszichológia

Az elbeszelt-elbeszélhető – tehát a nem elbeszelt és nem elbeszélhető – élettörténetek feltárására, megismerésére kétségtelenül kiváló módszer az oral history. Ez ugyanis olyan *kvalitatív*